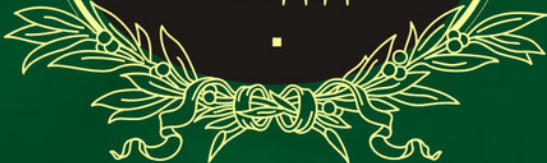

БІБЛІОТЕКА
СВІТОВОЇ
ЛІТЕРАТУРИ

ВОЛЬТЕР

КАНДІД



Франсуа-Мари Аруэ Вольтер Кандід: Філософські повісті (збірник)

OCR Busya

http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=5806967

Вольтер «Кандід». Філософські повісті. Серія «Бібліотека світової літератури»: Фоліо; Харків; 2011

ISBN 978-966-03-4961-2

Анотація

Вольтер-просвітител, що оспівував радощі життя і ненавидів усе, що пригнічує людину, розкривається в своїх філософських повістях («Задіг, або Талан», «Мікромегас», «Кандід, або Оптимізм», «Простак», «Вавилонська царівна»), глибоке ідейне значення і високі художні достоїнства яких ставлять їх у ряд тих творів, що цілком витримали випробування часом.

Содержание

Передмова	4
Філософські повісті	56
Задіг, або Талан	56
Кінець ознакомительного фрагмента.	60

Вольтер

Філософські повісті

Передмова

Загадковий та

незбагнений Вольтер

Повернення

До українського читача філософські повісті Вольтера повертаються у свій своєрідний літературний ювілей: понад вісімдесят років тому, 1927 року, у київському видавництві «Слово» з'явився перший переклад вольтерівського «Кандіда», здійснений Валеріаном Підмогильним. Перекладові передувала об'ємна стаття літературознавця С. Родзевича «Вольтер» із розділами «Доба», «Життя», «Філософські мотиви в творчості Вольтера».

Уже невдовзі, через п'ять років, у видавництві «Література і мистецтво» (Х.-К.) у перекладі Л. Івченкової друкуються «Вибрані твори» Вольтера, знову ж таки з великою передмовою С. Родзевича «Вольтер та його філософічно-сатиричні повісті». Видання 1932 року містило шість філо-

софських повістей письменника («Задіг», «Простак», «Вавилонська царівна», «Білий бик», «Жанно й Колен», «Історія про доброго брагмана») і презентувало понад двадцятилітній творчий шлях письменника. Обидві передмови С. Родзевича і на нинішній день залишаються глибокими україномовними дослідженнями творчості великого французького просвітника.¹

Останній названий твір уже з'являвся 1926 року на сторінках львівського журналу «Світ» (ч. 23–24) у перекладі Івана Ставничого і був першою українською інтерпретацією однієї з найкоротших вольтерівських повістей.

Наступне видання творів Вольтера датується 1955 роком, коли у київському видавництві друкувався переклад двох філософських повістей – «Кандід» (переклад Валеріана Підмогильного 1927 року за редакцією Миколи Терещенка) та «Вавилонська царівна». Це видання містило також післямову про Вольтера авторства Є. Кніпович та Б. Песіса.

Переклад «Орлеанської діви» М Рильського, що з'явився 1956 року в Державному видавництві художньої літератури, був дещо виправленим і уточненим перекладом 1937 року, про що сам перекладач у нотатці «Від перекладача» писав: «Поема Вольтера дається в українському перекладі, де в чім виправленому проти першого видання 1937 року». Слід

¹ Родзевич С. Вольтер / Вольтер. Кандід, або Оптимізм (Пер. В. Підмогильний). – К.: Слово, 1927. – С. V–XXXV; Родзевич С. Вольтер та його філософічно-сатиричні повісті / Вольтер. Вибрані твори (Пер. Л. Івченкової). – Х.; К.: Література і мистецтво, 1932. – С. 3-32.

нагадати і той факт, що цей переклад згодом друкувався двічі – 1962 року як окремий, восьмий том видання творів М Рильського у десяти томах, та у дев'ятому томі зібрання творів М Рильського у двадцяти томах (К., 1985), що з'явилося у видавництві «Наукова думка».

Як зазначалося у Примітках до т 9 видання, «нотатка "Від перекладача" переросла у вступну статтю, в якій подається описова характеристика життя і творчості Вольтера та його поеми "Орлеанська діва"». Крім того, перше українське видання поеми мало ще й передмову авторитетного літературознавця С. Мокульського «Вольтер і "Орлеанська діва"».

З пізніших публікацій окремих зразків авторства видатного французького просвітника згадаймо перший український переклад філософської повісті «Мікромегас», надрукований з нагоди 200-ї річниці з дня смерті письменника разом з його окремими епіграмами у № 1 «Всесвіту» за 1978 рік, та невелику енциклопедичну статтю літературознавців В. Матвишина й О. Міхшова, вміщену в т. 1. «Української літературної енциклопедії» (К., 1988, С. 353–354), в якій також згадувалися переклади окремих епіграм і віршів Вольтера, зроблені у свій час П. Грабовським та Христею Алчевською.

Відомий літературознавець Микола Стороженко у розділі про французьку літературу XVIII ст. свого «Нарису історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку» дав Вольтерові таку характеристику «...проводир суспільної думки у Франції, чоловік універсального генія, наділений

надзвичайною здібністю відкликатися на пекучі питання наукові, літературні і суспільні, надавати своїм ідеям усі можливі літературні форми».²

Портрет

Французькі літературознавчі джерела донесли до нас один із портретів Вольтера, створений перед 1735 роком.

«Месьє де Вольтер ростом нижче середнього, худорлявий, характеру зухвалого, дратівливого, обличчя в нього виснажене, виглядає дотепним, їдким, має іскристі й хитруваті очі. Вогонь, який знаходимо у його творах, сповнює усі його вчинки. Він жвавий аж до шаленства; ця жвавість постійно присутня, вона іскриться і вас засліплює. Людина такої будови і такого характеру неодмінно хвороблива; це своєрідне лезо, яке поволі нищить піхви. Веселий завдяки своїй фізичній будові, з політичних міркувань серйозний, відкритий без певної відвертості, політик, позбавлений розуміння політичних тонкощів, товариський, але без приятелів, він знає світ і забуває цей світ. Вранці він Арістіп; увечері – Діоген; він любить велич і водночас зневажає великих світу цього; він з ними ввічливий, з рівними собі поводить себе неприродно. Він розпочинає ввічливо, продовжує холоднувато, а закінчує із почуттям відрази. Королівський двір він любить – і

² *Стороженко М.* Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку / Пер. з рос. С. Петлюра і Н. Романович – Львів, 1905 – С. 275

там нудьгує. Він чутливий, однак ні до кого не прив'язується; він любострасний, проте не знає пристрасного почуття, він не шукає якоїсь прив'язаності і до всього прив'язується своїм непостійним характером. Він може розмислювати над чимось, не висуваючи якихось принципів; його судження мають свої крайні вияви так само, як шаленство в інших людей. Він людина здорового глузду, упереджених почуттів, він над усім роздумує і з усього кепкує. Він холонокровний вільнодумець, вміє вдаватися в моралізування, нехтуючи звичаями. Він надмірно гордий, досить-таки небезкорисливий, менше працює для слави, а більше для зиску – він голодний і спраглий грошей. І врешті, він поспішає працювати, поспішаючи жити. Він був створений для того, щоб насолоджуватися життям, і хоче усе зібрати. Ось така це людина».

Цей портрет Вольтера, який перед 1735 роком намалював маркіз Шаро, дістав підтвердження у своїй автентичності 1749 року з уст певного Рейналя; такої ж думки був і Фредерік I, обмежившись 1756 року лише тим, що підтвердив його достовірність, додавши, щоправда, декілька негативних рис. Деякі інші тогочасні свідчення підтверджують ті самі риси. Вольтерові дорікали в його «скупості», тобто в жадібності.

Певний Лоншам, який найнявся на службу до Вольтера в Сіреї, з подивом спостерігав, як той швидко переходив від крайнього роздратування до лагідності. Він був свідком йо-

го неймовірного болю, викликаного несподіваною кончиною пані дю Шатле: «Ночами він прокидався сповнений неймовірного хвилювання; через загострені почуття йому здавалося, що він бачить цю даму, він кликав її, важко пересувався з однієї спальні до другої так, ніби її шукав».

Англіїці, зокрема Поп, відмовляли йому в шанобливому ставленні через його легковажні розмови, негідні жарти стосовно єзуїтів, які він «виголошував у присутності слуг», а Пірон жартівливо описав, як Вольтер ходив підстрибцем по королівському двору в той час, коли був у ласці: розвеселивши од вина, був доброзичливий, жартував до нестями, ставив безліч запитань, відразу ж забуваючи свої запитання, від герцога підбігав до маркіза, смикаючи їх за рукави.

Імпульсивний, з постійно загостреними нервами, готовий до дії і до спротиву, швидкий на симпатію до когось або ж на почуття відрази, надто жвавий і надто розбірливий у своїх вчинках; кмітливий, яким треба бути тоді, коли не можеш не показати, яким ти хотів би бути, Вольтер не був ні господарем свого настрою, ні навіть господарем своєї думки, як це видавалося тим, хто його бачив. Оточуючі згодом дивувалися хвилинам його смутку.

Пізніше деякі критики взялися розрізняти у цій жвавій душі контрасти і суперечливості. Фаге називав його «хаосом ясних думок», додаючи, що це «міщанин у дворянстві», та чи не краще було б шукати секрет цього хаосу і навіть одначасного схиляння перед великим і мізерним в амбіційних

прагненнях та розчаруваннях його життя, його думок і його смаків? Можливо, у цьому якраз і маємо одне із можливих пояснень феномена Вольтера, того періоду його чуттєвого і морального, філософського і літературного життя, який завершується філософською повістю «Кандід, або оптимізм».

І тут звернемося ще раз до праці Миколи Стороженка: «Щоб вірно оцінити характер і літературну діяльність Вольтера, треба міряти його не ідеальним, а історичним мірилом. Характер Вольтера – це скомплікований продукт його темпераменту, виховання і того суспільного осередку, де йому довелося жити і працювати. Що Вольтер був значною мірою славолюбний, що він любив підлещуватися сильним сього світу – усе це, на жаль, справедливе; але несправедливо було б твердити, що вся його діяльність походила лише з цих низьких мотивів. Поруч із такими непринадними прикметами у нього було гуманне і добре серце, великодушність, щедрість і т. п.»³

Життя Вольтера

Франсуа-Марі Аруе, знаний у світовій літературі як Вольтер, народився і помер у Парижі (21 листопада 1694 – 30 травня 1778), став свідком смерті Людовіка XIV (1715), відходу в небуття Великого століття його батько, нотаріус, був

³ Стороженко М. Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку / Пер. з рос. С. Петлюра і Н. Романович – Львів, 1905 – С. 281–282.

діловою людиною Ришельє та Сен-Сімона, знав Корнеля, був у Буало та його брата – абата його знали в колах янсеністської, суворої французької буржуазії. родичі та знайомі їхньої родини були також близькі й до вільнодумної буржуазії.

Навчався Вольтер у коледжі Людовіка Великого, найкращому французькому єзуїтському навчальному закладі. там одержав чудову літературну освіту, що ґрунтувалася на латині, і почав робити свої перші поетичні спроби. Вже згодом підтримуватиме зв'язки зі своїми давніми регентами – глибокоерудованими гуманістами отцями Поре і де Турнеміном. Саме завдяки підтримці отців-єзуїтів Вольтер надрукував перший літературний твір – «оду святій Женев'єві», імітацію латинської оди свого професора риторики. Вже тоді його сповідник говорив, що той блискучий учень «аж горить бажанням зазнати слави». Закінчивши коледж, Вольтер відмовляється від майбутньої кар'єри юриста і вирішує посвятитися літературі. Відразу ж настає покарання – батько відправляє його у вигнання в Каен, де молодий чоловік, захопившись різними любовними історіями, через деякий час знову накликає на себе батьківський гнів – з великими труднощами уникає відправлення до Америки. на початку 1714 року певний час працює в адвокатурі. далі зближується із королівським оточенням, відвідує різноманітні філософські товариства і невдовзі стає розважальником регента. Серед паризької спільноти ходять його гострі сатиричні вірші, на-

писані у різних формах, різних розмірах, та салонні епіграми, які дуже часто не були його власним творінням. та все ж таки вони забезпечили йому вигнання до його приятеля – герцога, а далі майже річне перебування у Бастилії (1717).

Врешті-решт молодий Вольтер повернувся до серйозніших проблем. 1718 року він ставить на паризькій сцені філософсько-сатиричну трагедію «Едіп», яка має неймовірний успіх. Використавши традиційний сюжет, автор трагедії впровадив у театр нову просвітницьку проблематику – насамперед засудження свавілля деспотичної влади і релігійного фанатизму. Вольтера (а саме тоді він прибрав цей псевдонім) вітають як наступника Корнеля та Расіна. Вольтер був захоплений театром до нестями: упродовж цілого свого життя він писатиме для театру; усюди, де лишень перебуватиме, організовує театр, в якому ставить свої п'єси, в них грає. Вольтер намагався зробити із трагедії виставу, вилучивши з неї психологічний момент Корнеля та Расіна. Він хоче вразити уяву декораціями, схвилювати глядача драматичними сценами, викликати його подив екзотичними сценами та романтичними ситуаціями. Вагоме місце він надавав і голосові акторів, який був носієм авторської думки, закликав до релігійних та політичних почуттів С. Артамонов, автор вступної статті до однотомника Вольтера у серії «БВЛ», зазначає, що «упродовж шістдесяти років Вольтер написав тринадцять трагедій, дванадцять комедій, велику кількість лібрето, ди-

вертисментів, загалом – п'ятдесят чотири п'єси».⁴ У наступні роки розпочинаються його мандрівки «від замку до замку» – Сюллі, Ле Брюель, Юссе, Рішельє. Усе частіше його погляди спрямовані на Англію – його урочисто приймають в англійському посольстві, він відправляє свої вірші англійському королю. Можливо, має намір зробити дипломатичну кар'єру, та все ж таки продовжує шукати щастя у високій літературі. Хоче стати Гомером або Вергілієм, якого бракує Франції, написавши після невдалих спроб Ронсара і Шапелена свою «Генріаду» – полемічну епопею, спрямовану проти фанатизму католицької Ліги. Перше видання цього вмілого наслідування (1723), в якому Вольтер проголошував концепцію просвітницького абсолютизму та активного, діяльного монарха, який сприяє просвітництву, викликає справжній ентузіазм. Сюжетом для цієї національної епопеї Вольтер вибрав останні епізоди релігійних воєн, які привели Генріха IV на французький трон. Король Генріх IV видавався йому досить значною особою, щоб стати героєм епопеї, а релігійні війни давали йому нагоду висловити слова похвали релігійній толерантності. Перше видання містило нападки проти церкви, релігії та політичних інституцій Франції. У виданні 1728 року деякі надто гострі пасажі були пом'якшені. У «Генріаді», що складається з шести пісень, змальовувані події є або історичними (облога Парижа, убивство Генріха III, за-

⁴ Артамонов С. Вольтер / Вольтер. Орлеанская девственница. Магомет. Философские повести. – М., 1971 – С. 15

хист Ліги), другі – неймовірними (поява св. Людовіка, мандрівки Генріха IV на небо і в пекло), треті – алегоричними (інтриги Політики, Фанатизму і Любові). Завдяки своїм літературним успіхам він наближається до королівського двору. На весіллі Людовіка XV ставлять три його п'єси. Молода королева називає його «мій бідний Вольтер». Він майже стає шанованим поетом нового королівського двору. Але Вольтер також є і войовничим філософом. Дозволяє собі кепкування з Біблії, апостолів, отців Церкви, проголошує агресивний деїзм 1722 року у Брюсселі. Вольтер читає Ж. Ж. Руссо свій антихристиянський «Лист до Урани», у якому вперше доволі чітко формулює основні засади свого деїзму. Філософські погляди письменника, позначені раціоналістичними і сенсуалістськими тенденціями, виявилися в його невеликих поемах «Роздуми у віршах про людину» (1734), «Світська людина» (1736), «Поема про природний закон» (1752) тощо.⁵ За порадою англійця Болінгброка він береться за читання Локка. Еволюцію Вольтера-просвітника пришвидшив один несподіваний випадок: якимсь у театрі він посварився з шевальє де Роганом, невдахою, вихідцем із знатної сім'ї; шляхтич побив поета при вході в готель де Сюллі. Куртизани, знатні шляхтичі, сприйняли цю сцену як доволі привабливу і кумедну. Розлючений Вольтер, переконавшись у тому, що син нотаріуса Аруе не рівня герцогам, має намір викли-

⁵ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5 Французская литература – М., 1988 – С. 107.

кати кривдника на дуель. З обережності кардинал де Роган зачиняє його в Бастилії. Пробувши там декілька днів, Вольтер дістає волю за умови, що вирушить до Англії. Це означало для нього повний крах. Покінчено з кар'єрою придворного поета, усе немовби повернулося проти нього. Обидва лондонські банкіри, в яких він тримав свої гроші, збанкрутіли. Він дізнається про смерть своєї старшої сестри, яка виховувала його, про зраду свого «брата-янсеніста», який скористався з Вольтерових негараздів, щоб позбавити його належної частини спадку. Залишившись самотнім на чужині, захворівши, він перефразовує в одному з листів до Тірйо монолог Гамлета «To be or not to be»; цю виставу щойно бачив у лондонському театрі.

Вольтер, який прямує до Англії, має тридцять два роки і є вже майже сформованою людиною; його літературні смаки спрямовані на класичне мистецтво, оновлене розумом; має усталені суспільні погляди – він аристократ. Щодо філософських та релігійних поглядів – то він відчуває повну недовіру до всіх учень Англія не сформувала його, вона лише просвітила його і надала йому відваги. Дуже добре характеризує Вольтера тих часів його портрет, намальований Ларгільєром. Перед нами чоловік аристократичної постави. Його поза, стулені вуста, прямий погляд свідчить про рішучість людини, упевненої в своїй інтелектуальній силі. В самому його погляді відчувається щось водночас спокусливе і неспокуйне.

Уже в кінці 1726 року Вольтер долає кризу. Досконало опановує англійську мову, береться за вивчення людей, звичаїв та інституцій. У січні наступного року його представляють королю Георгу. I; він готує остаточний текст «Генріади», яку видрукують у Лондоні як передплатне видання – її він присвятить англійській королеві. Два роки англійського вигнання не дуже відомі. Здається, Вольтер посварився зі своїм першим благодійником Болінброком. Він знайомиться з Попом, Свіфтом, Самюелем Кларком. Його особливо вражає жвавність та активність англійської нації, він прилучається до філософи Локка, вчення Ньютона, драматичного мистецтва Шекспіра. Перебуваючи в Англії на запрошення торговця Фолкенера, він розуміє, що ця країна завдячує своєю могутністю торгівлі Інтелектуальна перевага традиційних супротивників французів є наслідком релігійної толерантності і практичного раціоналізму англійських філософів Натомість королівство Людовіка XV йому видається країною відсталою, неспроможною на прогрес, переповненою забобонами, охопленою даремними теологічними суперечками Вольтер задумує написати своєрідний репортаж про цей «острів розуму», щоб присоромити своїх співвітчизників: це будуть «Філософські листи» (1734), в яких «автор підводив читача до порівняння англійських порядків із французькими і таким чином оголошував останнім гнівне обвинувачення». ⁶ Листи викликали справжній пере-

⁶ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т.

полох: розповідаючи про Англію, Вольтер висміював у них французький клір та інституції французької монархії Особливу реакцію викликає додаток про «Думки» Паскаля, в якому він займав чітко антирелігійну позицію Це була «перша бомба» проти старого режиму У перших семи листах Вольтер розглядає поширені в Англії релігії та секти Далі (листи 8 – 10) автор аналізує державний устрій країни, який забезпечує особисту свободу її громадян У наступних листах (12–17) письменник викладає основні засади філософи Бекона, Локка і Ньютона, оголошуючи себе прихильником їхнього матеріалізму та детермінізму У листах 18–24 Вольтер прискіпливо розглядає англійську літературу Вважаючи англійську драматургію надто грубою, позбавленою смаку, він зазначає, що літератори й актори в Англії користуються свободою та пошаною, спричиненими існуючими у країні свободою совісті і свободою слова взагалі Повернувшись до Франції (у кінці 1728 – на початку 1729), він використовує свої знання англійської мови Намагається вкласти у свої трагедії щось із шекспірівської енергії, опрацьовуючи тему тиранської влади: «Брут» (1730), «Заїра» (1732), яка стане тріумфом автора і в якій автор намагався адаптувати «Отелло» до французької сцени (у цьому творі Вольтер пов'язав проблему влади з проблемою толерантності і засудженням релігійного фанатизму); «Аделаїда з Гуескліна» (1734) з використанням історії середньовічної Франції; «Смерть Цеза-

ря» (1735); «Алзіра чи американці» (1736) – запозичення з історії Америки. Особливо цікавим є те, що саме у той час він дебютує як прозаїк: дотепер він не був прозаїком, він хотів бути лише поетом. Вольтер публікує «Історію Карла XII» (1731), драматичну, але також і філософську історію, роботу над якою продовжував в Англії. В ній автор протиставляє войовничому героєві «справжнього видатного діяча» (Петра Першого). Працюючи над втіленням своєї думки про те, що історія робиться самими людьми, письменник ретельно вивчив об'ємну наукову і мемуарну літературу. Вольтер розподіляє свій час між Парижем і Римом, де зустрічається з пані де Верньєр, привітним Сідевілем та філософом Формонтом. а у червні 1733 року він зустрічає пані дю Шатле і починає з нею співпрацю, яка обірветься смертю «божественної Емілі».

Криза, викликана «Філософськими листами», остаточно поставила Вольтера у ряд підозрілих письменників. Книговидавець Жор випускає у світ книгу, яка вже була надрукована кілька місяців тому (квітень 1734 р.). Спалахує величезний скандал. 19 червня 1734 року за вироком суду кат спалює «англійські листи», вироблений ордер на арешт автора книги. Вольтер вирішує покинути Париж. Він переховується у замку Сірей, який належить сім'ї дю Шатле, у провінції Шампань. Коли небезпека минула, Вольтер міг би повернутися до Парижа, однак не вважає більше столицею надійним для себе місцем. навіть у Сіреї кардинал де Флері не перестає

стежити за ним. Вольтер вживає особливих заходів перестороги після появи невеличкої поеми відверто епікурейського настрою, яка у листопаді 1736 року розійшлася в рукописному вигляді. Перебувши декілька тижнів у Голландії, письменник повертається у Сірей, де життя спокійне, відвідувачів небагато, а головне – є всі сприятливі умови для праці. натхнений панею дю Шатле, Вольтер береться за наукову роботу. тут він пише «трактат про метафізику», «Про елементи філософії ньютона для загального користування». там же розпочинає працю над першою частиною «Століття Людовіка XIV» (робота займе майже тридцять років) та універсальною історією, відомою під назвою «Есей про звичаї та дух нації», остаточний текст якої видруковує 1769 року. Пані дю Шатле займається численними фізичними дослідженнями, перекладає і коментує «Байку про бджіл», складає дуже критичне коментування Біблії, рукопис якого дійшов до наших часів. У Сіреї, зокрема завдяки своїй подрузі, Вольтер досягає тієї енциклопедичної культури, яку невдовзі використає для своєї активної діяльності. а ще для розваги пише «орлеанську діву» і робить начерки декількох трагедій.

Вплив пані дю Шатле на Вольтера був дуже великий. То була справжня жінка-науковець, наполеглива, енергійна і розсудлива. Вона зуміла відвернути Вольтера від легковажної поезії і спрямувати його до серйозної роботи. Ця жінка також стримувала його від друкування небезпечних творів. А він був невгамовний у своїй сатири – майже всі його тво-

ри, навіть його трагедії, містять гострі шпильки, спрямовані проти його ворогів. Якщо, скажімо, Буало нападав на літературні твори або на якісь вади взагалі, то Вольтер дуже швидко переходив від загальних ідей на особисті і його сатира ставала *особистою полемікою*.

До того ж часу належить його поема «Промови про Людину» (1734–1738), яка разом з іншими філософськими поемами пізніших років («Поема про лихо в Лісабоні», «Поема про природний закон» та ін...) мала задовольнити великі амбіції. Вольтера стати поетом-філософом, таким собі сучасним Лукрецієм. У семи промовах про людину Вольтер обґрунтовував рівність становища, свободу людини, а отже, право людини будувати своє щастя, а також висловлював деякі моральні засади – про заздрість як найбільшу перепону для щастя і поміркованість у всьому як запоруку для щастя. Цікаво звучали й інші сентенції письменника-філософа, приміром такі: «задоволення – це промисел. Божий; досконале щастя не може бути долею людини у цьому світі; благочинність полягає в тому, що ти робиш добро собі подібним».

Своєрідне затворницьке життя закінчується 8 травня 1739 року Вольтер із панею дю Шатле вирушає до Брюсселя. Наступні десять років минають у постійних мандрівках між Бельгією, Парижем та Сіреєм. Вольтер надалі залишається під підозрою; однак час від часу відвідує Париж і в 1746 році навіть стає членом Французької академії. Арештоване

видання перших розділів «Століття Людовіка XIV» (1739), в яких автор розповідає про політичну та військову історію Франції з 1643-го до 1715 року; трагедія «Магомет» («Фанатизм, або Пророк Магомет»), вершина вольтерівського просвітницького класицизму, заборонена після третьої вистави (1742); у цій трагедії «Вольтер засуджував не філософські чи моральні засади мусульманства, не будь-яку релігію, а сліпе виконання її засад з користолюбною особистою метою». ⁷ Завдяки своїм історичним дослідженням Вольтер став одним з перших, хто зрозумів і трактував історію водночас як твір науковий і твір мистецький. Прагнув творити історію точну, цікаву і філософську. У Версалі його становище поліпшується; з 1736 року Вольтер листується з кронпринцом Пруссії майбутнім Фрідріхом II, великим поціновувачем французької культури. Вольтер має цінний козир у руках: під час війни за австрійську спадщину французьке міністерство доручило йому офіційні міси при дворі Фредеріка II; прусський король робить його своїм особистим секретарем. А коли членом міністерства став один з його колишніх товаришів з колежу, Вольтер, підтримуваний пані де Помпадур, здобуває велику славу. Він ставить «Принцесу Наваррську» на весіллі дофіна; олександрійськими віршами прославляє битву під Фонтенуа; присвячує свого «Магомета» Папі Римському, який присилає йому медаль; 1746 року входить у Фран-

⁷ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т 5. Французская литература – М., 1988 – С. 112.

цузьку академію. Якраз завдяки заступництву Папи Венедикта XIV вдалося здійснити постановку цієї трагедії.⁸ Настав час Вольтера. Різноманітними комбінаціями з харчами він, звичайно, збільшив свої статки, зібрані після повернення з Англії. У Версалі його призначають історіографом і звичайним шляхтичем королівської палати. Бурхливе життя – політичне й особисте – підриває його здоров'я; у вересні 1748 року він ледь не помирає від виснаження. Погіршилися його стосунки з пані дю Шатле. Вольтер звертається до філософи, перестаючи вірити у «вільного арбітра». Він пише свої перші повісті – «Видіння Бабука», «Задіг», присвячені темі песимізму. Цей період закінчується кризою, в якій трагічне переплітається з комічним: 4 вересня 1749 року пані дю Шатле народжує дитину, офіційне батьківство якої приписується панові дю Шатле. Вольтер сповіщає цю новину з певним кепкуванням. Але вже 10 вересня пані дю Шатле помирає. Дізнавшись про цю страшну новину, Вольтер під її дверима втрачає свідомість. Він переживає нервове потрясіння; у жовтні в Парижі, у тому будинку, де колись проживав із своєю приятелькою, вночі прокидається, вголос кличе свою Емілі. До того ж глядач усе більш прискіпливіше ставиться до його п'єс, навіть освистуючи п'єси «Орестея»,

⁸ Папа Венедикт XIV (1740–1758) був найосвіченішим Папою XVIII ст., здібним дипломатом і прекрасним посередником у конфліктних ситуаціях. Його поважали у всіх суспільних колах. Рішуче протистояв антихристиянським філософським течіям – ілюмінізму та абсолютизму, які перешкоджали поширенню святої віри. Дуже любив мистецтво.

«Нанін, або Подоланий передсуд». Впавши у відчай, Вольтер приймає пропозицію, яку вже довгий час робив йому Фрідріх II, – приїхати до Берліна. Вольтер покидає Париж 28 червня 1750-го і повернеться туди лише 1778 року.

У Франції з'являється нове покоління письменників та філософів – Дідро, Гольбах, д'Аламбер, Руссо – покоління енциклопедистів та передромантиків – відважніше, вільніше від тяжіння класичної традиції. Це покоління любить Річардсона, італійську музику, буржуазну драму. «Порівняно з їхніми радикальними поглядами ідейні позиції Вольтера виявилися поміркованішими <...>. І хоча він не поділяв деяких поглядів Дідро, сперечався з поглядами Руссо, та все ж брав участь в основних починаннях «філософів» – писав для «Енциклопедії» і для «Енциклопедичного журналу».⁹ В останні тридцять років Вольтер переглянув деякі свої погляди, звільнився від колишніх ілюзій, почав тверезіше, з більшим скептицизмом ставитися до певних історичних явищ. Якщо його попередні історичні дослідження все-таки були тісно пов'язані з біографічним методом, то у своїй монументальній праці «Досвід про звичаї і дух народів» (1756–1769) Вольтер виступає проти історичних концепцій минулого, насамперед проти поглядів Босюе, який розглядав світову історію через призму християнства. «Оцінюючи попередні епохи, Вольтер доволі песимістичний, по-

⁹ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5 Французская литература – М., 1988 – С. 120

стійно знаходить вияви гострого релігійного фанатизму, деспотизм правителів, зло і несправедливість <...>, хоча і намагається підкреслити в історії якісь окремі "щасливі" періоди».¹⁰ З точки зору мистецтва Вольтер ще тримається на рівні: він створює велику кількість творів найрізноманітніших жанрів. Поряд з великими книгами він пише короткі філософські діалоги, памфлети, «роздуми з питань історії», політики, філософи. Як теоретик театру, відстоюючи переваги національної драматичної системи, пише цілу низку театрознавчих праць, з-посеред яких «Роздуми про давню і нову трагедію» (1748), «Коментування до Корнеля» (1764); як практик, творить нову серію драматичних творів. Однією з провідних тем його драматургії залишається осуд релігійного фанатизму; з цією темою перегукується і друга тема – боротьба з абсолютизмом і взагалі з деспотичним правлінням. Дає «Сироту з Китаю» (1755), драматичну комедію «Шотландка», середньовічну трагедію «Танкред», дійство якої відбувається на Сицилії і яку з великим розмахом поставила Комеді Франсез. Однак, віддалений від Парижа, Вольтер втратив контакт з глядачем. Його останні п'єси не мають успіху. В його сатирах, листах, віршованих промовах – «Природному законі» (1756), «Листі до Горація» (1772), написаних у класицистичному настрої, не відчувається більше жодного нового віяння «Лист до Горація» був останнім із низки листів, які Вольтер писав упродовж певного часу, про-

¹⁰ Там само.

буючи свої сили у великих віршованих посланнях, складених олександрійським віршем. У посланнях – «Лист до Буало» (1769), що був сатирою на XVII ст., «Лист до китайського короля» (1771), що став гнівним словом Вольтера проти письменників-недругів, «Лист до данського короля» (1771), про свободу преси, – змішалися і сила, і розум, і доброзичливість, які не раз поступалися злості автора. Останній з них – «Лист до Горация» (1772) – став своєрідним кредо письменника, в якому він особливо критично висловлювався про релігію. І навпаки, у сфері філософської думки Вольтер веде перед. Примітними щодо цього стають філософські повісті «Простак» та «Мікромегас». У Потсдамі він має надію, що його друг прусський король владно підтримає філософську кампанію. Вольтер править вірші короля, обідає разом з ним, розповідає йому цікаві історії. Не вагаючись підписує контракт з Фрідріхом II, за яким стає його дворецьким. Перед 1753 роком він складає «Клятву п'ятдесяти», найрізкіший антихристиянський памфлет, який коли-небудь виходив з-під пера великого письменника Довкола Фрідріха II збирається гурток письменників-авантюриків, який одного разу за вечерею у короля складає план створення «Філософського словника». Однак цей задум не знаходить свого втілення. Дуже скоро становище Вольтера змінюється, він переконується, що є радше розважальником короля, а не радником Його Величності. Якимсь йому передали слова правителя: «Помаранчу витискають, а шкірку викидають». Від-

носини погіршилися в кінці 1752 року, коли в одній сварці він зчепився з директором Берлінської академії Мопертуїсом. Розлючений король розпорядився спалити «Діатрібу доктора Акакія», в якій Вольтер висміяв свого супротивника, високого чиновника пруської держави. Довелося рятувати «шкірку»; з великими труднощами 27 березня 1753 року Вольтерові вдалося покинути Берлін. Але Фрідріх вирішив помститися: в імператорському місті Франкфурті Вольтера ув'язнюють за рішенням пруського резидента; арештовують також і пані Деніс, яка приїхала зустріти його. Вольтер зазнає грубого поводження із собою і приниження: можливо, резидент переборщив у виконанні розпорядження, але Фрідріх II не втручається у цю справу.¹¹

Перебування в Берліні відіграло в житті Вольтера велику роль. Насамперед він явив себе цілій Європі, розгорнув ідеї та почуття француза: виплекав у собі душу космополіта. Він зрозумів, що може зробити в релігії та філософії, взявши за приклад свого має статного покровителя. Він приймає рішення (можливо, не без погодження із Фрідріхом II) щодо суті своєї боротьби філософа і «війни проти негідниці».

Вольтер переживає найскладнішу кризу у своїй кар'єрі: Париж йому заборонений, повернення до Німеччини виглядає небезпечним. Імператорка Марія-Тереза, англійський

¹¹ С Артамонов пише, що в усій цій історії Вольтер лукавив. Він хотів перевезти томик віршів Фрідріха II, в яких містились неприємні відгуки про європейських коронованих осіб. Фрідріх настрахався скандалу.

король відмовляються од честі прийняти його у себе. Вичекавши цілий рік у Кольмарі, він нарешті відкриває для себе рятівний вихід: винаймає будинок у Лозанні, купує власність в околицях Женеви. І тут, на тих околицях, які видаються йому певнішими, він знову розпочинає свою філософську діяльність, стає справжнім громадянином світу. Тепер Вольтер співпрацює в Енциклопедії, успішно ангажує до цієї справи своїх друзів – ліберальних кальвіністів. Але знову ж так само, як і в Потсдамі, він мусить відступити. Консисто́рія забороняє ставити вдома театральні п'єси. Викликає обурення те, що він наважився у справі Сервета назвати душу Кальвіна «страхітливою». Справжню бурю викликає енциклопедична стаття «Женева», написана разом з д'Аламбером; Вольтер пересварюється зі своїми колегами. За той час доходить вістка з Парижа про заборону Енциклопедії; Руссо пориває свої стосунки з Дідро, виходить з редакторської та авторської групи д'Аламбер. Припиняє свою співпрацю в Енциклопедії і Вольтер і виїздить у грудні 1760 року в Ферней, у французький кантон Жекс.

Саме в той час, коли спалахнула Семилітня війна, Вольтер «обробляє свій сад»: він пише «Кандід, або Оптимізм», який виходить друком у січні 1759 року. І все ж таки Вольтер залишається Вольтером: встряває в політику, веде секретну дипломатію, потайки бере на себе функції посередника між Фрідріхом II, з яким поновив листування, і французьким міністром, вигадуючи хитрі інтриги. Він розважли-

во вважає, що інтереси Франції вимагають швидкого поновлення миру Відтепер його життя набуває чіткого спрямування. Як сільський поміщик, він будує, обробляє землю, садить дерева, сприяє нововведенням у місцеву промисловість, розміщує емігрантів-годинників із Женеви. У своєму замку він веде активне життя: з усіх сторін Європи до нього прибувають відвідувачі. Він постійно у суперечках зі своїми священиками, своїм єпископом, пасторами Женеви, з Руссо та іншими. Про одну таку суперечку згадав Іван Франко у своїй статті «Мислі о еволюції в історії людськості» (1881): «ще в половині минулого віку насмішник Вольтер, читаючи "Contrat social" Жана Жака Руссо, говорив, що, читаючи ті предковічні ідилії, йому й самому забагається скинути з себе одягу і лазити рачки».¹² Він очолює філософську кампанію за реформу правосуддя і держави, за свободу, а особливо за толерантність; пропонує звести християнську релігію до деїзму, чітко підпорядкованого політичній владі. У своєму змаганні із кліром. Вольтер шукає спілки з королями та правителями, магістрами, встряває у всі справи, які намагається використати у своїй боротьбі проти релігії. Цей його наступ стає сильнішим починаючи з 1762 року у той час як парламенти розпочинають процес проти єзуїтів, Вольтер береться за реабілітацію Каласа, тулузького протестанта, якого безпідставно звинуватили у вбивстві сина з релігійних мотивів і присудили до страти через колесування.

¹² Франко І. Твори у 50 т. Т. 45 – К., 1986 – С. 80.

Справа Каласа, за якою настала досить подібна справа протестанта Сірвена, остаточно привернула увагу громадськості до принципу релігійної толерантності. Вольтер, цей «Дон Кіхот нещасних», користується величезною популярністю. Він має численних кореспондентів, прихильників в усіх середовищах і в усіх країнах. Він хоче врешті використати свій успіх, щоб довести до кінця свій найбільший задум – «розчавити негідницю». Між 1764–1770 роками португальські та польські події, конфлікти Бурбонів і віденського двору з папством вселяють йому надію на неминучий розкол католицької церкви. Намагаючись пришвидшити події, Вольтер інтенсивніше займається виданням своїх літературних творів. Не покидає театру, який залишається для нього великою пристрастю. Захопившись філософською боротьбою, Вольтер перетворює театр на трибуну він говорить про толерантність у «Гебри, або Терпимість» (1769), про королівство у «Законах Міноса» (1772), про парламенту «Дон Педро» (1774). Остання з його трагедій – «Ірена» (1778) – буде повторенням його перших спроб і його «Едіпа». Він продовжує писати історичні праці, романи, листується з усією Європою. Із Фернея прямує справжній неупинний потік літературних і наукових творів: фацетії, повісті, трагедії, історичні праці, словники. Він публікує «Філософський словник», невеликі анонімні памфлети, вміло організувавши їх збут по всій Європі. Однак, незважаючи на такі шалені удари, «негідниця» лишень слабо заторкнена. Сили втратив Воль-

тер. Починаючи з 1770 року, постарілий, засмучений славою Руссо та Шекспіра, стривожений атеїстичною пропагандою барона Гольбаха, Вольтер пише усе менше і менше. Тепер він зосереджується на місцевій політиці, досягає ліквідації митного кордону, який відділяв край Жекс од Женеви, його природного джерела. Марно намагається добитися звільнення кріпаків Юра. Здавалося, що при такій активності у своєму гірському кантоні Вольтер поволі згасатиме. Однак треба було, щоб він закінчив так, як прожив. На початку 1778 року його охоплює бажання знову побачити Париж, який він покинув трохи більше як чверть століття тому. Вольтер переживає справжній апофеоз, пов'язаний з виставою «Ірени». На сцені помістили його увінчаний бюст, а сам Вольтер поважно благословив онука Франкліна, який став перед ним навколішки. Цей жест означав завершення Вольтерових діянь – Вольтер помирає знеможений тріумфом. 30 травня 1778 року останньою його пригодою була справа з його похованням. Небіж Вольтера, абат Міньо, обдуривши кюре церкви Сен-Сюльпіс, паризького архієпископа, поліцейного урядника та королівського міністра-розпорядника, дивним чином забезпечив йому християнське поховання в каплиці Сельєр. Але Вольтер, який любив у житті суперечливості, вдруге був похований в Пантеоні 11 липня 1791 року за декретом революційного уряду.

Як своїм мистецтвом, так і своєю думкою Вольтер пов'язаний з минулим і водночас провіщає майбутнє. Людина,

істота водночас нікчемна і шляхетна, ладна здійснювати і найгірші і найкращі вчинки, він був і одним і другим упродовж свого надзвичайно повного життя. Величезна спадщина, яку він залишив, поволі втратила свою актуальність упродовж XIX століття. Незважаючи на свою нерівність, вона залишається, тим не менше, свідченням невтомно працюючого розуму. В його стилі, сповненому життєдайності, постійно відкриваєш для себе присутність світлого й ерудованого розуму. Людству, яке абсолютно відрізняється од того людства, для якого він писав, Вольтер безперестанно продовжує нагадувати, що не треба помилятися, не слід брати за беззаперечні істини те, що є обманом, нав'язаною думкою, ілюзією почуттів або рутиною думки.

Найзнаменнішим явищем в останнє тридцятиліття творчості Вольтера були його повісті, оповідання, казки-притчі. «Художня проза Вольтера з'являється немовби на полях його важливих в ідейному розумінні і найгостріших праць, таких як "Досвід про звичаї", "Філософський словник", політичні памфлети. <...> У повістях і оповіданнях Вольтера ми знаходимо не лише безпосередній перегук з іншими його книгами тих літ, але й розвиток та поглиблення поставлених у них кардинальних філософських і політичних питань».¹³

У центрі розповіді прози Вольтера маємо типовий для

¹³ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5: Французская литература. – М., 1988. – С. 123.

класицизму образ інтелектуального, мислячого героя, який намагається зрозуміти навколишню дійсність і вплинути на неї. Однак подвійна сторона повістей займає в розповіді підпорядковане становище стосовно сторони ідеологічної. У центрі розповіді і великих творів, і прозових мініатюр знаходиться та чи інша філософська теза, яка ілюструється сюжетом. Отже, «героями новел і повістей Вольтера стають не персонажі зі своїми індивідуальними характеристиками, а та чи інша політична система, філософська доктрина». Однією з характерних рис філософських повістей письменника (сам Вольтер такого визначення своїм повістям не давав) був постійний перегук із подіями сучасності, навіть якщо події тієї чи іншої повісті стосуються часів легендарної старовини, а звідси своєрідний «східний маскарад», надання окремим творам «східного колориту». Східний колорит дуже добре відповідав зацікавленню сучасників Вольтера усім незнаним, загадковим, небезпечним і водночас таємничим. Звернення до східного матеріалу «дозволяло письменникові відображати нові порядки, нові звичаї, інші етичні норми, а отже, ще раз показати, що світ європейця XVIII ст. виявляється далеко не кращим із усіх можливих світів».

Першу групу філософських повістей («Задіг, або Талан», «Мікромегас», «Кандід, або Оптимізм») Вольтер створив на зламі 40 – 50-х років, уклавши в них ті основні проблеми, які особливо цікавили його саме у той час, – співвідношення добра і зла у світі, їх вплив на людську долю та непередба-

чуваність самої людської долі. Вольтер закликає бачити світ таким, яким він є, без заспокійливого прикриття, але і без апокаліптичного пророцтва; про людське буття він судить з точки зору розуму і здорового глузду, нічого не приймаючи на віру і піддаючи усе критичному аналізу. Ученню філософів, які ніяк не годні були позбутися середньовічної схоластики, Вольтер протиставляв теорію пізнання, побудованого на досвіді, вимагав від філософів наукового розуміння навколишнього світу та його законів.

Філософські повісті Вольтера

Коли Вольтер написав «Задіг, або Талан», цей малий роман, він перебував у Сіреї, в пані дю Шатле. Це не заважало йому часто їздити до Парижа і брати участь у славних «білих ночах Печаток», святах, які організовували для герцогині дю Мен усі ті, хто належав до її двору. Під час тих свят влаштовували лотерею літер алфавіту: той, хто витягнув літеру «К», творив комедію; той, хто витягнув літеру «О», komponував оперу. Саме так, виконуючи одне із світських зобов'язань, Вольтер почав писати повісті. Після декількох більш-менш вдалих спроб 1747 року в Лондоні він друкує «Мемнон. Східна історія». Наступного року ця найзначніша філософська повість Вольтера з'являється під назвою «Задіг, або Талан. Східна історія»; відомі два видання цієї історії без зазначення імені автора та міста, в якому вона

з'явилася. Вольтер гаряче заперечував своє авторство. У листі до д'Аржантала він заявляв: «Мене дуже образила б думка про те, що я автор "Задіга", яку намагаються проголошувати різноманітними способами, звинувачуючи мене в тому, що вона містить зухвалі догми проти нашої святої релігії. Що за вигадка!» Річ у тім, що Вольтера щойно прийняли до Французької академії, після довготривалого вигнання він вважав, що знову потрапив у ласку, і ніяк не хотів себе компрометувати. А далі автор цього твору, який мав великий успіх, декілька разів його переробляв; уже видання 1748 року містило декілька додаткових розділів порівняно з виданням 1747-го – «Вечеря», «Побачення», «Рибалка». Видання 1756 року, яке з'явилося у «Повній бібліотеці творів пана де Вольтера», збагатилося новим розділом «Суперечки й аудієнції». І нарешті, два розділи – «Танок» і «Блакитні очі» – побачили світ лише у посмертних виданнях «Задіга». Твір супроводжувався «Ухвалою», що є найбільшою містифікацією: «Я, нижчепідписаний, досягши того, що вславився за людину вчену й навіть розумну, прочитав цей манускрипт і визнав проти своєї волі, що він цікавий, веселий, моральний, філософічний, може сподобатися навіть тим, хто ненавидить романи. Отже я наклав на нього заборону і запевнив пана кадї-лешкер, що це мерзенний твір». Така ж іронія звучить і в «Листі-присвяті» «Задіга».

Задіг – молодий вродливий юнак, який, незважаючи на свій юний вік, сповнений якнайкращих прагнень. Він фор-

мується від пригоди до пригоди, стає справжнім мудрецем; лише тоді пізнає справжнє щастя. Перед читачем проходить найзначніша частина його життя. Ось спочатку він готовий вже пошлюбити вродливу Семиру, найкращу дівчину Вавилона, та один заздрісник намагається викрасти молоду жінку. Задіг кидається їй на допомогу, однак той чинить опір і б'є Задіга в око, через що той сліпне на одне око. Семира не може змиритися з тим, що матиме одноокого чоловіка, покидає його і йде за своїм викрадачем («Одноокий»). Тоді Задіг вирішує одружитися зі звичайною дівчиною Азорою. Намагаючись переконатися у стійкості її почуттів, він симулює смерть; його поховали. Приятелеві Задіга Кадору вдається заспокоїти молоду жінку, і, домовившись зі своїм другом, він вдає, ніби дуже страждає від болю в селезінці. Єдиними ліками, які можуть усунути цей біль, є ніс щойно померлої людини, який слід покласти на хворе місце. І ось вдова, взявши в руки бритву, прямує до могили свого чоловіка («Ніс»). Розчарувавшись у жінках, Задіг подається на село. Прогулюючись полем, він надібує стривожених куртизанів, які пустилися в пошуках зниклого собаки королеви і королівського коня. Задіг, який взагалі не зустрічав тих тварин, своїми науковими судженнями, побудованими на найдрібніших прикметах, відправляє шукачів по їхніх слідах. Це накликає на нього лише непорозуміння з правосуддям («Собака й Кінь»). Після декількох пригод Задіг завдяки своєму розумові та щедрості стає повірником короля і його першим

міністром. На певний час він заснував у Вавилоні справедливість, яка ґрунтувалася на поблажливості й розсудливості («Міністр»). На лихо, королева Астарта виявляє до нього надмірне зацікавлення і таким чином викликає ревності короля; Задіг мусить якнайшвидше втікати з королівського двору («Ревності»). Наближаючись до Єгипту, молодий чоловік зустрічає заплакану жінку, яку переслідує розгніваний чоловік, обсипаючи її прокльонами й ударами. Схвильований Задіг встряє в цю історію, і чоловік став йому наносити удари. У відчаї Задіг кидає його на землю, а оскільки той, користуючись його довірливістю, намагається зробити із Задіга коханця своєї дружини, той його вбиває («Побита жінка»). Ледве уникнувши в'язниці, але опинившись у рабстві, Задіг потрапляє разом зі своїм паном до Аравії; там йому вдається скасувати звичай, який вимагає, щоб вдови закінчували своє життя на вогнищі. Він присутній на вечері з єгиптянином, індусом, мешканцем Катаю, греком та кельтом. Кожен з них намагається довести, що його релігія є найкращою. Ще трохи – і могло б дійти до бійки між ними, якби Задігові не вдалося переконати їх у тому, що вони шанують того самого Бога. Але арабські жерці, яким вдови перед добровільною смертю залишали свої статки, хотіли позбутися його. Задіг залишився живий лише завдяки хитрощам тієї, яка врятувала його від страти. Бажаючи віддячитися своєму панові, Задіг відправляється на острів Серендіб; уже невдовзі його починають приймати за незвичайну людину. Його хоче ба-

чити король, хоче його послухати. Саме йому Задіг розповідає про засіб, завдяки якому можна впізнати чесного міністра. Сповнений добрих діянь, Задіг покидає острів. Переходячи кордон, який відділяє Аравію від Сирії, він потрапляє в руки ватажка розбійників Арбогада. Тут Задіга також вшановують з великими почестями через ту мужність, яку він виявив, захищаючись від розбійників. Під час однієї з розмов з їхнім ватажком Задіг дізнається, що вавилонський цар збожеволів, що його вбили, у місті панує анархія; що ж до красуні Астарті, то ніхто не знає, здобиччю якого пройди-світа вона стала. Задіг одразу ж відправляється на її пошуки. Врешті-решт після багатьох пригод йому вдається її розшукати – вона полонянка гірканського сеньйора на ймення Огуль. Той вельможа хворий на якусь вигадану хворобу. Йому порадили з'їсти василіска, звареного в трояндовій воді. На щастя, з'являється Задіг, який повідомляє цареві, що він має ліки, сильніші від усіх існуючих на землі василісків. І ось Огуль з Задігом грається м'ячем. Завдяки цьому маленькому урокові фізкультури Задіг одержує свободу Астарті, яку він повертає до Вавилону. Її приймають там з «тим захватом, який завжди викликає прекрасна царівна в нещасті». У край знову повернувся спокій, і вавилоняни заявляють, що Астарта одружиться з тим, кого виберуть правителем. Задіг перевершує усіх супротивників своєю кмітливістю і відвагою; він сам вирішує усі загадки, які йому пропонують; отож «його однодушно визнали царем і передовсім за згодою Астарті,

яка по стількох перешкодах смакувала радість бачити, що її коханець, на думку всіх, гідний бути її чоловіком».

«Задіг – герой, який споглядає і роздумує. Він багато що відкриває у світі <...>. Своє розуміння недосконалості світу він намагається втілити у свідомість оточуючих, навіть просвітити їх. І якщо навіть це вдається йому лише частково, героєм не втрачає оптимізму взагалі, бо для нього найголовніше не стільки викоринити зло, як визначити його причини».¹⁴

Вороги Вольтера, а особливо Фрерон, постійно закидали письменникові, що «Задіг» був створений із частин та уривків, об'єднаних разом і запозичених із східних казок та подорожніх розповідей. Так і є насправді; але що тут належить Вольтерові – це насамперед впровадження цих оповідань та пригод в безперервну історію формування розумної людини – одні нею захоплювалися, інші її ненавиділи, вона зазнала усіх ударів долі, але вміла завжди з них елегантно виходити, користуючись своєю мудрістю та чесністю; а крім того, він наситив свою розповідь натяками на події та персонажів свого часу. «Задіг» – це книжка, яку треба для себе відкривати, і якщо тепер читацький світ не дуже чутливий до усіх тих пригод, нас не може не привабити гострота і жвавість нападок письменника на неминучі похибки правителів, на нищість і нечесність їхнього оточення; на зловживання усіх тих, хто, користуючись довір'ям народу-трудівника, стає на-

¹⁴ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5. Французская литература – М., 1988 – С. 125.

дійним захисником несправедливості й тиранії.

Філософську повість «**Мікромегас**» Вольтер надрукував 1752 року. Автор уявляє собі, що Мікромегас, житель планети Сіріус, за своїми розмірами велетень, дістав присуд про те, що йому упродовж численних років заборонено з'являтися при дворі, оскільки він надрукував одну зі своїх книжок, в якій нібито були єретичні думки. Він здійснює мандрівку на планету Сатурн і знайомиться там з одним із її мешканців, який у порівнянні з мешканцями Сіріуса виглядає карликом. Уже з самого початку повісті маємо натяки на різноманітні епізоди з життя Вольтера: натяки на Буайє, який виступив з гострою критикою Вольтера після появи «Філософських листів», або карикатурне зображення Фонтенелла, автора відомих «Бесід про множинність світів», який приєднався до супротивників Вольтера.

Розмовляючи на різноманітні теми, два мандрівники перебувають на нашу планету – вони мають можливість познайомитися з європейськими звичаями та порядками. Мешканці Сатурна і Сіріуса навіть не зауважують присутності на землі її мешканців – ті мешканці таких малих розмірів, що не вміщаються у їхнє сприйняття. Зробивши із діаманта своєрідний мікроскоп, Мікромегас спочатку виявляє кита, якого він розглядає, тримаючи на нігті пальця, потім бачить корабель з людьми, яких ті мандрівники сприймають спочатку як звичайних комах, та згодом упізнають у них істот, наділених душею, – вони врешті-решт зуміли зав'язати із ними спільну

мову і почали розуміти, що ті говорять. Далі стаємо свідками розмови з філософами, які належать до різних шкіл і які по чергово викладають свої теорії про природу душі і творення ідей. Використовуючи такі художні методи, Вольтер вдається до сатиричної критики аристотелізму, а також систем Декарта, Мальбранша та Лейбніца. Лише один із присутніх філософів, учень Локка, ідеї якого привабили колись Вольтера, знаходить позитивну оцінку чужоземців. Та коли після нього зверхньо висловив свою думку пихатий філософ, мандрівники невтримно розсміялися, і корабель не втримався на нігті. Наукова розмова перервалася після довгих пошуків – Мікромегас знаходить у кишені своїх штанів корабель з екіпажем, до якого він звертається зі словами, сповненими доброти, скрушно нарікаючи, проте, на пихатість і мізерну гордість тих маленьких істот.

У цій повісті ми не бачимо привабливості «Задіга» чи «Кандіда», бо в «Мікромегасі» більше, аніж у двох інших творах, постає трохи абстрактний характер оповіді, в якій письменник намагається поставити і розгорнути ідеї, а не вивести перед читачем низку своїх персонажів; крім того, «Мікромегас» є очевидним наслідуванням «Мандрів Гуллівера» Дж. Свіфта. Маємо тут їдкий розум Вольтера, надзвичайно вправний у мистецтві ламання цілої системи за посередництвом звичайної розважальної історії, розум дотепний, гострий і хитруватий, який умів ховатися під маскою наївності та невігластва, який завжди втілювався у стилі над-

звичайної чистоти. Тут, у цьому невеликому творі, в якому скептицизм Вольтера набуває універсального характеру, бачимо, як письменник, прихильник просвітництва і прогресу, зумів переконливо показати скрушну картину неосвіченого і дурненького людства, неймовірно малого і надзвичайно гордовитого.

«Кандід, або Оптимізм», філософська повість з використанням структурних засобів шахрайського роману, була надрукована 1759 року; твір з добре знаним сюжетом. Діставши виховання в замку барона, молодий чоловік на ймення Кандід живе спокійним життям у товаристві свого вихователя доктора Панглоса. Від свого вихователя він дізнається, що світ абсолютно добрий, що кожна звичайна річ неодмінно приходить до щасливого кінця. Так тривало до того дня, поки власник замку не порушив спокою: якось він застав милого йому Кандіда дуже близько біля своєї доньки Кунігунди і відразу ж відправив його із замку, давши йому доброго стусана під зад. Змушений пуститися в мандри, молодий чоловік перетинає різноманітні країни, які покажуть йому, що світ дуже мало відповідає оптимістичному вихованню добродія Панглоса. Чи то в Англії, чи у Франції, чи навіть в Італії він змушений констатувати, що зло перемагає добро найгіршим способом. Кандід простакуватий, він довго вірить Панглосові. Та що далі він мандрує, то щоразу більше розчаровується у словах філософа. Ставши ніби забавкою в руках фатальності, він випробовує на собі усі мож-

ливі образи, включаючи невеселе спілкування з піратами. Постійно перебуваючи у товаристві Панглоса, який глухий до усіх явних фактів, Кандід знайшов собі інших попутників: Мартена, антипода Панглоса, і вірного Какамбо. Усі четверо врешті-решт прибувають до Константинополя. Посеред стількох переживань Кандід не знаходить ані найменшої розради в коханні. Побачивши прекрасну Кунігунду споганілою, він уже не мав ніякого бажання одружуватися з нею, але не зміг відмовити на її щире прохання. Кандід перебуває в такому стані, що вже недалекий до розчарування. Мета пошуків Кандіда – визначити своє місце в житті. Але як? Та ось знаходиться сповнений мудрості турок, який врешті-решт повчає його, яким то чином можна зробити привабливим життя: якнайбільше забути про існування світу, а обробляти свій сад.

Ця повість має характерну особливість, яка полягає в постійній присутності в ній автора. Вольтер дивиться на світ очима своїх героїв, дає оцінку подіям, виходячи з комплексу їхніх поглядів, пристрастей та світогляду. Своєю повістю Вольтер насамперед демонструє велику наявність у світі зла. Жорстокі і закони природи, і людські закони. «"Кандід" – книга дуже особистісна, як і більшість інших творів Вольтера: у ній письменник розправляє з своїми давніми ворогами – носіями гордовитої станової моралі, прихильниками релігійного фанатизму і деспотизму. <...> Однак погляд Вольтера не такий уже й песимістичний. Письменник вва-

жає, що справедливе суспільство можна побудувати, подолавши фанатизм та деспотію». ¹⁵

Повість «Кандід» виявила найрізноманітніші сторони письменницького стилю Вольтера: тут і ціла низка гротескових образів та ситуацій, іронічний тон розповіді, навмисно прискорений ритм розповіді, сатиричне перебільшення, а разом з тим і точні побутові деталі.

Цікаво про цей твір Вольтера писав 1906 року І. Франко у праці «Пісня про правду і неправду»: «Ідея шукати правди і справедливого соціального та політичного ладу в чужих, далеких краях належить до найпопулярніших і найбільш улюблених літературних тем XVII та XVIII вв. Одні оброблювали її серйозно, веліли своїм героям знаходити краї з ідеальним устроєм десь далеко за морями – сюди належить Морова "Утопія", Кабетова «Атлантида», ідеальна держава Мореллі та ін. Інші з далеко більшим успіхом оброблювали цю тему гумористично та сатирично, – досить тут буде згадати Вольтерового "Кандіда" та Свіфтового "Гулливера"». ¹⁶

«Простак» – сатирична повість Вольтера, що була надрукована в Женеві, однак місцем публікації був зазначений Утрехт; перші примірники дійшли до Парижа в серпні 1767 року. Це єдина вольтерівська повість, в якій маємо чітко визначену любовну інтригу, твір з новими героями; це не ге-

¹⁵ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5. Французская литература – М., 1988 – С. 128.

¹⁶ Франко І. Твори у 50 т. Т. 43. – К., 1986. – С. 326.

рої-маски, а персонажі з цілісними людськими характерами. Вольтер не хотів визнати, що є його автором, і коли дозволив паризькому видавництву надрукувати цю повість, твір був поданий як праця пана Дюлорана, відомого антиклерикального сатирика, який видав 1764 року «Євангеліє розуму» і готувався опублікувати «Кумусь Матьє». До того ж Дюлоран нічим не ризикував: те, що він писав, було ще гостріше, а крім того, він давно вже покинув Францію, поселившись у Голландії. Паризький видавець Лякомб дав творові назву «Гурон, або Простак», під якою цей твір і зазнав слави. Історія гурона, людини, яка пізнає, спостерігає і роздумує, історія, яка відбувається за царювання Людовіка XIV, подається читачеві як «правдива історія, добута з манускрипту панотця Кеснеля» (відомого теолога, який помер на початку століття). Молодик, який увесь час жив серед гуронів в Америці, сходить на берег у Нижній Бретані, де один священник та його сестра признають у ньому свого племінника. Оскільки він завжди наївно говорить те, що думає, і робить те, що бажає, як «справжній дикун», його називають Простак. Довіряючи своїй природній мудрості, не зіпсутій існуючими передсудами, він зазнає багато прикрих пригод, під час яких у своїх наївних здивуваннях висловлюватиме цілу низку суджень, сповнених великої розсудливості. Образ центрального персонажа повісті – це своєрідна вольтерівська відповідь Руссо, його теоріям «природної людини» і його трактуванню ролі цивілізації. Нова сім'я навертає його у

християнство, охрещує його; він закохується у свою хрещену маму, мадемуазель де Сент-Ів, з якою він не може одружитися, оскільки між ними існує духовний родинний зв'язок, що за церковними законами є для цього перешкодою. Мужньо відбивши наступ англійців у Нижній Бретані, він подається до Версаля, щоб одержати там плату за свої послуги і, можливо, добитися дозволу на шлюб зі своєю нареченою. По дорозі він вечеряє з гугенотами, а далі дістається до королівського двору; нічого не досягнувши з того, що бажав, гурон потрапляє до Бастилії. Товаришем по ув'язненню в нього є янсеніст, який повчає його, захоплюючись його проникливістю і справедливістю його суджень. Завдяки своєму здоровому глуздові Простак зумів змінити деякі погляди янсеніста. А за той час священник із сестрою марно намагаються розшукати його. Мадемуазель де Сент-Ів, якій вдається утекти з монастиря, відправляється до Версаля. Вона змогла дістати аудієнцію у помічника міністра Сен-Пуанжа, під час якої просить звільнити з тюрми свого коханого. Спочатку відкидаючи усі нескромні пропозиції, які їй роблять, вона врешті-решт все-таки поступається. У той час як святкують звільнення гурона, мадемуазель де Сент-Ів занедажує від страждання і ганьби; лікарі (іронічно змальовані автором) клопочуться біля хворої, але вона помирає. Пан де Сен-Пуанж (взагалі-то непогана людина) мучиться докорами сумління і добивається для Геркулеса де Керкабона, збагаченого досвідом справжнього філософа, посади чиновни-

ка: «Час зм'якшує все».

Ця філософська повість написана з великим дотепом. Русійською силою активності змальовуваних подій є кохання; а самі ті події спонукають до роздумів. Ця фантазія, яку Вольтер подає у формі короткого роману, дозволяє письменникові поширити деякі зі своїх філософських ідей. «У "Простакові" постає проблема першопричини зла. Але тепер письменник дав цій проблемі нове трактування, відмінне від загальнофілософської постановки питання у більш ранніх його повістях. Зло перестає бути чимось позачасовим і абстрактним. Воно наповнюється конкретним соціальним змістом».¹⁷ Письменник критикує зловживання у суспільстві, почергово спрямовуючи свою критику на єзуїтів, янсеністів, високопоставлених чиновників та лікарів. Він захищає «просту природу», «доброго дикуна» від звичаїв, нав'язаних цивілізацією, які важко сприйняти розумом. Правда, яку бачимо у цих легких рядках, постійно виступає у карикатурному вигляді. Тон розповіді веселий, жвавий, саркастичний. Філософська повість «Простак» носить у собі всі ті найкращі й найяскравіші властивості, які спричинили Вольтерові успіх у літературі XVIII століття.

З-поміж усіх запропонованих в українському виданні повістей особливо вирізняється своєю наївною простотою «**Вавилонська царівна**» (1768), в якій наявні атрибути східної

¹⁷ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5. Французская литература – М., 1988 – С. 128.

казки. Це повість про світле і сильне почуття, про вірність та щирість, пошук закоханими одне одного, яка «дає Вольтеріві змогу до своєрідного огляду політичного життя континенту, побаченого знову-таки очима простакуватого азіата, який зауважує там смішні нісенітниці та забавні дивакуватості». ¹⁸

Оглядаючи окремі прозові твори Вольтера, згаданий вже нами Микола Стороженко зазначав: «До романів і оповідань Вольтера не можна прикладати тих вимог, які ставляться до сучасних романів, у них годі шукати картин суспільного життя, ані психологічної правди. Та проте, при браку артистичності оповідання Вольтера досі читаються з приємністю, дякуючи надзвичайному їх дотепові і умілости автора оповідати». ¹⁹

Вольтер в українському літературознавстві. В українське літературознавство Вольтер прийшов ще в 40-х роках ХІХ століття. Із творчістю видатного французького просвітника був обізнаний Тарас Шевченко. У повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали» Кобзар іронічно згадував двотомне видання «Переписка Екатерины Великой с господином Вольтером» (М, 1803), яке нерозважно придбав його слуга. Трохим, поласившись на привабливу поліграфію Т.

¹⁸ Михайлов А. Вольтер до 1749 г. // История всемирной литературы. В 9 т. Т. 5. Французская литература – М., 1988 – С. 128.

¹⁹ Стороженко М. Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця ХVІІІ віку / Пер. з рос. С. Петлюра і Н. Романович – Львів, 1905. – С. 278–279.

Шевченко називав Вольтера «фернейським мудрецем»²⁰

Постійно в колі своїх літературних зацікавлень тримав Вольтера і Іван Франко. У 41-му сонеті «А за що ж ми терпіли муки й мерли?» з циклу «Тюремні сонети» поет виводить образ Даміяна (Дамієна), чоловіка, який поранив короля Людовіка XV і був за це жорстоко покараний. Сонет закінчувався словами:

Цілу годину вмирав, тирані!
Посивів з болю! І було це вчора,
В Парижі славнім, в вік Руссо й Вольтера.

Про неабиякий вплив Вольтерових драм «Магомет» і «Танкред» на Гете «нової доби», коли в нього встановилися тісні контакти з Шіллером, писав І Франко у «Передмові» до перекладу поеми Гете «Геракл і Доротея» (1913).

Іван Франко у своїх статтях торкався і різних документальних подробиць із життя Вольтера, використовуючи їх для ілюстрування тієї чи іншої своєї думки. Так, зокрема, у статті «Іван Сергійович Тургенєв» (1883), говорячи про двоїстість росіян у їхніх звичках, Іван Франко писав: «... (ту дивну двоїстість) можемо прослідкувати від часів Катерини, що то переписувалась з Вольтером і енциклопедистами о всіх найновіших течіях західноєвропейського лібералізму, а рівночасно писала грамоти, роздаровуючи тисячі вольних

²⁰ Шевченко Т. Твори у 5 т. Т. 4 – К, 1971 – С 248 – 249

козаків і величезні простори української землі своїм підхлібникам та любовникам, або слала на тортури тих неможливо вольнодумних людей, які посміли зародитись у її оточенні (писателя Радіщева). Мов чорна нитка, тягнеться те внутрішнє роздвоєння в характерах російських інтелектуальних людей аж до нинішніх днів».²¹ Постать французького просвітника, його філософські погляди та літературна діяльність були доброю нагодою Франкові для висвітлення певних тенденцій у розвитку тієї чи іншої літератури чи навіть дослідження порівняльних явищ у різних національних літературах. Судження, які Франко висловлює про Вольтера, свідчать про добру обізнаність українського письменника із творчістю французького письменника. Цікаво тут нагадати ремінісценцію Франка зі статті «Нове видання Шекспіра» (1894), нагадування про відому думку Вольтера стосовно Шекспіра: «...це геній могутній, але дикий, варварський, до якого майже не можна застосувати естетичних критеріїв» (Т. 29, С. 171); або ще дві репліки: «Тут 1818 р. написаний був «Мазепа» почасти на підставі Вольтерової «Історії Карла XII» (Т. 29, С. 289) [стаття «Лорд Байрон», 1894 р.]; «Дивне враження роблять ті вірші. Вони поперед усього для читача трудні, а деякі поеми, особливо давні, належать до того роду літератури, котрий не любив Вольтер, до скучного» (Т. 31, С. 403) [стаття «Сучасні польські поети», 1899 р.].

Маємо ще декілька епізодичних Франкових згадок сто-

²¹ Франко І. Твори у 50 т. Т. 6. – К., 1980. – С. 293–294.

совно Вольтера: про його французький переклад апокрифів, виконаний під псевдонімом «абат Біжі», що з'явився в Лондоні 1779 року (Вольтер здійснив цей переклад у 1769 році); про Гетеві переклади з Вольтера, що «дають змогу глибоко заглянути в особливості стилю німецьких і французьких літераторів»; та інші репліки, які висвітлюють ті чи інші суспільно-політичні питання, в яких опосередковано згаданий Вольтер.

Читати Вольтера радила і Леся Українка. У своєму листі до М. П. Косача від 8 – 10 грудня 1889 року з Колодяжного вона ділилася міркуваннями, пов'язаними з перекладанням вартісних творів світової літератури українською мовою. Схвалюючи список тих авторів, яких запропонував Михайло Косач, поетеса пропонувала долучити до бібліотеки перекладної літератури для «інтелігенції» цілу низку письменників, серед яких були і Вольтер та Руссо. Ще раз повертаючись до цього питання в кінці листа, зокрема стосовно «проекту, що вам перекладати», Леся Українка закінчувала лист такими словами «Вольтер і Руссо, і Сталь, що самі схочете».²²

Вартим уваги є розділ «Французька література XVIII в Вольтер» із праці Миколи Стороженка «Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку», що з'явилася 1905 року у Львові під редакцією Івана Франка. У розділі, присвяченому Вольтерові, професор світової літера-

²² *Леся Українка. Твори у 12 т. Т. 1 – К – 1978 – С. 43.*

тури Московського університету, який робив короткий, але вельми насичений огляд творчого шляху Вольтера та XVIII століття, зокрема писав: «В початку XVIII в у Франції появилася вперше нова сила, з якою доводилось рахуватись церкві, урядові, а власне сила суспільної думки, сею силою кермували філософи, люди абстрактної думки, які глибоко були переконані, що все розумне і справедливе в теорії цілком може бути переведене з гарними наслідками і на практиці».²³

Короткий огляд української Вольтеріани не був би повний без згадки про українського історика і публіциста Ілька Борщака (1892–1957) та його дослідження праці Вольтера «Історія Карла XII» (1731), в якій французький просвітник написав відомі слова – «Україна завжди прагнула свободи». Праця французького письменника-філософа постійно перебувала в центрі наукових зацікавлень І. Борщака. Опрацьовуючи проблему українсько-французьких взаємин різних епох та періодів, І. Борщак надрукував у 1926 році на сторінках наукового журналу українознавства «Україна» (№ 1) свою розвідку «Вольтер і Україна». Статтю «Вольтер», написану до 170-ї річниці з дня смерті просвітника, знаходимо і на сторінках паризького українознавчого збірника «Україна» (зб. 2, 1949, С. 113–114), що виходив за редакцією І Борщака з 1949-го до 1953 року.

²³ *Стороженко М.* Нарис історії західноєвропейської літератури до кінця XVIII віку / Пер. з рос. С. Петлюра і Н. Романович – Львів, 1905 – С. 274–275.

Вольтер і досі залишається майже зовсім незбагненим в українській літературній науці, презентований упродовж багатьох десятиліть радянським літературознавством лише злісним ворогом релігії, церкви, а надто католицизму Звісно, заперечувати певні антикатолицькі настрої Вольтера та інших просвітників означало б іти проти наукової правди. Згадаймо тут репліку молодого Івана Франка із праці «Католицький панславізм» (1881): «Науки французьких «просвітителів та енциклопедистів» (в значній часті відгомін наук англійських натуралістів та скептиків Локка і Юма), а особливо Вольтера і Руссо, в значній мірі відвернули французьку і європейську інтелігенцію від католицизму, а Велика французька революція обвалила й послідню його опору – самодержавне королівство, а в радикальнім розгоні на часок скасувала навіть була християнство».²⁴ А трохи далі знов Іван Франко та його стаття 1898 року «Радикали і релігія»: «...найзавзятіший раціоналіст перед 100 літами, Вольтер, таки будував церкву Богу».²⁵

Цікаво щодо цього звернутися тут до розділу «Французька філософія XVII–XVIII ст.» із навчального посібника «Лекції з історії філософи» (Львів, 1977) авторства І Захари.

²⁴ Франко І. Твори у 50 т. Т. 45 – К., 1986 – С. 70

²⁵ Там само – С. 271.

«Інша характерна для просвітницької позиції риса – детеологізація світоглядних основ суспільної свідомості. Така позиція Вольтера не мала під собою атеїстичної основи, це була скоріше **критика клерикалізму та релігійного фанатизму**» (виділення моє – *Я.К.*). І трохи нижче «Антиклерикальна орієнтація Вольтера не є запереченням релігії як такої Він не приходить до ідеї про необхідність ліквідації релігії, а вимагає лише **релігійної свободи**».²⁶

У своєму «Філософському словнику» Вольтер писав: «Філософ, що визнає Бога, володіє безліччю можливостей, тожних упевненості, в той час як в атеїста залишаються самі лише сумніви. Можна розвинути цілий ряд доказів, що руйнують атеїзм у філософи. Зрозуміло, що в моралі набагато більше сенсу у визнанні Бога, ніж у недопущенні Його існування. В інтересах усього людства, щоб існував Бог, який карав би те, чого не в змозі придушити людське правосуддя».²⁷

У своїй праці «Переступи поріг надії» Іван-Павло II давав таку характеристику Просвітництва: «Просвітництво – дефінітивне ствердження чистого раціоналізму <...> На ґрунті цього культу декларовано волю, рівність і братерство. А відтак духовна і, зокрема, моральна християнська спадщина була вирвана із його євангелізаційного ґрунту <...>. Однак процес відходу наших отців від Бога – Бога Ісуса Христа, Євангелії і Євхаристії – не означав порвання з Богом,

²⁶ Захара І. Лекції з історії філософії – Львів, 1997 – С. 321 – 322

²⁷ Там само – С. 322

існуючим поза світом Авжеж, Бог дійсно був постійно присутній, був хіба теж присутній у французьких енциклопедистів, у творах Вольтера і Жана Жака Руссо <...>. Просвітницький раціоналізм усунув на другий план справжнього Бога, зокрема Бога Відкупителя».²⁸

Отже, Вольтер – історик, письменник, драматург, есеїст, – як і все французьке Просвітництво, потребує нового глибокого і сумлінного прочитання, звільненого від сумнівних методологічних тлумачень, насаджених колишньою класовою ідеологією, звільненого від надмірної соціологізації та акцентування на неодмінно негативній ролі Церкви, зокрема католицької, папства і релігії взагалі. Слід уважніше приглянутися до французького Просвітництва, зрозумівши його своєрідність в епоху протистояння різних ідеологічних течій та рухів, більш науково, на сучасному рівні висвітлити ці питання. Варто тут нагадати, що, починаючи ще з II Ватиканського Собору 1961 року, особливо в роки понтифікату Папи Івана-Павла II, Вселенська Церква стала відвертіше говорити про різні складні періоди у своєму житті. І взяти собі за керівництво для дій слова Івана-Павла II із його «Листа до мистців» про те, що «плодотворний діалог Церкви з мистцями ніколи не переривався упродовж двотисячолітньої історії». Навіть коли «поступово розвивалася така форма гуманізму, що характеризувалася відсутністю Бога, часто

²⁸ Захара І. Лекції з історії філософії – Львів, 1997 – С. 322 – 323

протиставленням Його існуванню».²⁹

м. Львів.

Ярема Кравець.



²⁹ Лист Папи Івана-Павла II до мистців (пер з фр.) – Львів, 2005 – С. 5, 18

Філософські повісті

Задіг, або Талан Східна історія³⁰



³⁰ Перша філософська повість Вольтера з'явилася окремим виданням 1717 р. під назвою «Мемнон. Східна історія». Уже наступного року вийшло друком друге видання повісті з остаточною назвою «Задіг, або Талан. Східна історія», до якої автор додав три нові розділи – «Вечеря», «Побачення», «Рибалка». В подальшому, опрацьовуючи женевське зібрання своїх творів, Вольтер вносив у текст повісті деякі зміни та уточнення; в кельському виданні творів Вольтера, що з'являлося упродовж 1784–1787 рр., текст «Задіга» збільшився ще двома розділами – «Танок» і «Блакитні очі», знайденими серед паперів Вольтера. «Задіг» був одним з найпопулярніших творів письменника, а його мотиви і розгортання сюжету свідчили про неабияку обізнаність Вольтера із східним фольклором, міфологією та літературою.

УХВАЛА³¹

Я, нижчепідписаний, досягши того, що вславився за людину вчену й навіть розумну, прочитав цей манускрипт і визнав проти своєї волі, що він цікавий, веселий, моральний, філософічний, може сподобатися навіть тим, хто ненавидить романи. Отже я наклав на нього заборону і запевнив пана кадї-лешкер,³² що це мерзенний твір.

³¹ *Ухвала* – така жартівлива ухвала, яка пародіювала схвалення книг докторами теології, вперше з'явилася у виданні «Задіга» 1748 р. і далі повторювалася в усіх прижиттєвих виданнях повісті, окрім видання 1775 р., в якому Вольтер зняв «Ухвалу».

³² ...кадї-лешкер... – *Кадї-ель-аскер* – суддя в мусульманських країнах, який охороняє закони релігії і держави.

ПОСЛАННЯ – ЛИСТ-ПРИСВЯТА СААДІ³³ СУЛТАНШІ ШЕРАА³⁴

18 числа, місяця коня³⁵ 837 року гіджри.³⁶

Принадо очей, муко сердець, світе розуму, я не цілую пороху від ніг ваших, бо ви не багато ходите або ступаєте на іранські килими чи троянди. Я приношу вам переклад книжки одного давнього мудреця, що, мавши щастя нічого не робити, мав щастя втішати себе, пишучи історію Задіга, твір, у якому сказано більше, ніж здається на перший погляд. Прошу вас прочитати його і судити про нього, бо хоч ви ледве досягай весни вашого життя, хоч усі розваги чекають на вас, хоч ви вродливі й таланти ваші збільшують вашу вроду, хоч вас вихваляють з вечора й до ранку і хоч з усіх цих причин ви маєте право не мати звичайного розуму, проте розум ваш гострий, а смак тонкий, і я чував, як ви міркували

³³ Сааді Мусліхіддин (1184–1291) – перський поет, дуже популярний в Європі у часи Вольтера. Перший французький переклад Сааді з'явився 1634 р.

³⁴ Султанша Шераа – сучасники Вольтера вважали, що під іменем Шераа письменник вивів маркізу де Помпадур (1721–1764), фаворитку Людовіка XV.

³⁵ Місяць коня – місяць східного календаря, що відповідає нашому травневі.

³⁶ Рік гіджри – рік переселення, або втечі Магомета з Мекки до Медіни (622), який став першим роком нового мусульманського літочислення.

краще, ніж старі довгобороді дєрвіші в гостроверхих шапках. Ви скромні, та анітрохи не підозрілі, ви ніжні, а з тим і не кволі, ви робите добро, але свідомо, ви любите своїх друзів і не набули собі ворогів. Ваш розум ніколи не позичає собі розваги в стрілах обмови; ви ані говорите лихого, ані робите його, хоч вам надзвичайно легко це робити. Словом, душа ваша завжди здавалася мені чистою, як і ваша врода. У вас є навіть певна частка філософії, через що я й думаю, що вам більше, аніж кому іншому, смакуватиме цей твір мудреця.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.